

BİBLİYOGRAFYA :

Muşannefât-ı Efdalüddîn Muhammed Merâkî-i Kâşânî (nşr. Müctebâ Minovî — Yahyâ Mehdevî), Tahran 1331-37 hş., I-II; *Ber Rubâ'ıyyât-ı Bâbâ Efdal-i Kâşânî* (nşr. Saîd Nefîsî), Tahran 1311 hş., nâşirin önsözü; *Keşfü'z-zunûn*, I, 578, 667, 934; II, 1640; Lutf Ali Beg, *Âteşkede*, Bombay 1299, s. 246-247; Emin Ahmed Râzî, *Heft İklim* (nşr. Cevâd Fâzıl), Tahran, ts. (Kitâbfurûşî-yi Ali Ekber İlmî), II, 58; Muhammed b. Bedr Câcermî, *Münisü'l-ahrâr* (nşr. Mîr Sâlih-i Tâlibî), Tahran 1350, II, 977-979, 1040; Hidâyet, *Mecma'u'l-fuşâhâ*, Tahran 1295, I, 98; a.mlf., *Riyâzü'l-'ârifîn*, Tahran 1305, s. 274-276; H. Ethé, *Neu persische literatur* (Gr.IPh., II [1904] içinde), s. 277; Browne, *LHP*, II, 109-110; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 280; Bahâr, *Sebkşinâsî*, Tahran 1319, III, 163-166; Safâ, *Edebiyyât*, III, 250-252, 426-434, 1182-1187; Rypka, *HIL*, s. 235; a.mlf., "Bâbâ Efdal", *El²* (Fr.), I, 862; FME, s. 108-112; Saîd Nefîsî, *Rubâ'ıyyât-ı Bâbâ Efdalüddîn-i Kâşânî be-Zamîme-i Muhtaşar der Ahvâl ve Âşâr-ı Vey*, Tahran 1363 hş.; Münzevî, *Fihrist*, II, 822-823, 1689-1690; Abbâs-i Zeryâb, *Bâbâ Efdal Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, Tahran 1369 hş., I, 31-39; M. Muht-i Tabâtabâî, "Bâbâ Efdal-i Zindânî", *Muhtâf*, I, Tahran 1321 hş., s. 19-25; Muhammed Takî Dânişpijûh, "Nüviştehâ-yi Bâbâ Efdal", *Mihr*, VIII, Tahran 1331, s. 433-436, 499-502; P. Beyzâî, "Habsiye-i Hekîm Efdalüddîn-i Kâşânî", *Yagmâ*, sy. 4, Tahran 1330 hş., s. 414-417; W. Chittick, "Bâbâ Afzal-al-Dîn", *EI^r*, III, 285-290; DMF, I, 357; Dihhudâ, *Luğatnâme*, VI, 66.

AHMET SEVGİ

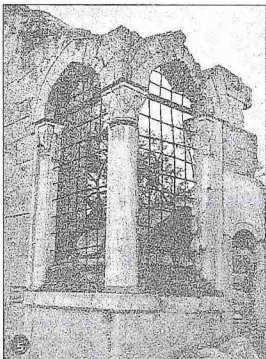
EFDALZÂDE
HAMİDÜDDİN EFENDİ

(bk. HAMİDÜDDİN EFENDİ, Efdalzâde).

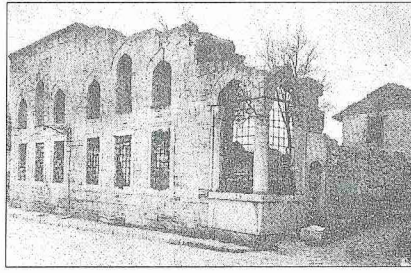
EFDALZÂDE SEBİLİ

İstanbul'un
XV. yüzyılın sonlarında yapıldığı
tahmin edilen en eski sebili.

Fatih'te Cedîd Nişancı Mehmed Paşa Camii yanında Keskin Dede Mescidi'ne bitişik bir su yapısı idi. II. Bayezid döneminde 901-908 (1496-1503) yılları ara-

Efdalzâde
Sebili'nin
eski bir
fotoğrafı
(Kumbaracılar,
rs. 6)

Efdalzâde Sebili ve Keskin Dede Mescidi'nin yıkılmadan önce çekilmiş bir fotoğrafı (Fâtih Câmileri, s. 151)

sında şeyhülislâmlık yapan Efdalzâde Hamîdüddin Efendi tarafından yaptırılan mescidin yanında bir de sebil inşa ettirilmişti. Mescid, yakınında bulunan Keskin Dede adındaki bir yatırdan dolayı Keskin Dede Mescidi olarak tanınmıştı. Sebil, Türk klasik dönem mimarisi üslûbunda olan ve tamamen kesme taştan yapılan mescidin iki sokak arasındaki köşesinde bulunuyordu. 1945 yılında, tam karşısında yaptırılan okul binası bahane edilerek harap haldeki mescitle sebil hiçbir iz kalmayacak şekilde ortadan kaldırılmıştır.

Sebil adı verilen küçük vakıf binaların ilk örneklerine Mısır'da Kahire'de rastlanır. Osmanlı mimarisi ise ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu türden vakıf yapıları meydana getirmeye başlayarak en güzel eserleri XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyılda ve barok üslûbun hâkimiyetiyle XVIII. yüzyılda vermiştir. Efdalzâde Sebili gerçekten 1496-1503 yılları arasında yaptırılmışsa, Mısır'ın fetihinden önce Osmanlı dönemi Türk mimarisinde inşa edilmiş tek örnek olarak bu türden yapıların başında yer alan bir eser kabul edilmelidir.

Bu satırların yazarı 1947 yılında İstanbul sebilleri hakkında bir inceleme yaparken Efdalzâde Sebili'ni yerinde bulamadığı için başvurduğu mahalle muhtarı ona, sebilin okul müdürü tarafından manzarayı bozduğu gerekçesiyle yıktırıldığını ve kendisinin buna karşı çıkmak istediğinde de, "Ben adamı buradan uçururum" diye tehdit edildiğini bildirmişti. Bir dönemde tarihî eserlere karşı takınılan tutumu gösteren bu hâtıranın burada kaydedilmesinin sebebi, geleceğin tarihçi ve sosyologlarına faydalı bir malzeme olacağı ümidinin taşınmasıdır.

Efdalzâde Mescidi'nin mimarisi hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte bu köşe sebilinin fotoğrafları mevcuttur. Caminin köşesinde, ikisi duvara gömülü üç mermer sütunla 90 derece-lik bir açı teşkil edecek şekilde yerini almıştı. Sütun gövdeleri tunç bileziklerle başlıklardan ayrılmış, yine mermerden olan başlıklar baklavalı tipte işlenmişti. Başlıkların üstünde ise demir gergiler bulunuyor, bunların da üstlerinde muntazam kesme taştan sivri Türk kemerleri yer alıyordu. İki sokağa bakan iki pencerenin lokmalı demir şebekeleri mevcuttu. Sebilin yan duvarında ise içeriye girişi sağlayan yayvan kemerli küçük kapısı vardı. Herhalde üstünde evvelce geniş bir ahşap saçağı da bulunmaktaydı.

Efdalzâde Sebili'nin Türk ve İstanbul tarihi bakımından değeri, şehrin günümüze kadar gelebilen bu türden en eski eseri olması yanında sebil veya sebilhâneler tarihinde Osmanlı dönemi mimarisindeki ilk temsilcilerden biri olmasından kaynaklanıyordu.

BİBLİYOGRAFYA :

İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546), s. 411-412; Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmî*, I, 185; a.mlf., *Camilerimiz Ansiklopedisi: Hadîkatü'l-cevâmî* (haz. İhsan Erzi), İstanbul 1987, II, 17; İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938, s. 7; Ayverdi, *Osmanlı Mimârisi III*, s. 344-345; *Fâtih Câmileri* (haz. Fâtih Müftülüğü), İstanbul 1991, s. 151.

SEMAVİ EYİCE

EFENDİ

Osmanlılar'da
çeşitli mevkilerdeki
kişilere verilen
bir unvan.

Bizans Rumcası'ndan (aféndis) Türkçe'ye geçmiş olan ve "sahip, mâlik" anlamına gelen kelime Mevlânâ'nın şiirlerinde geçtiğine göre XIII. yüzyıldan önce Anadolu'da kullanılmış olmalıdır. Kastamonu emîrinin kardeşine efendi unvanının verildiği bilinmektedir. Bu unvan Osmanlılar'da daha yaygın şekilde görülür. Âşıkpaşazâde'deki kayda göre Kara Rüstem, Kazasker Çandarlı Kara Halil'e efendi şeklinde hitap etmişti (*Tarih*, s. 54). Fâtih Sultan Mehmed de Galata ahalisine verdiği Rumca fermanda kendisi için bu unvanı kullanmıştır. Efendi kelimesi, Arapça "seyyid" ve "mevlâ" kelimelerinin karşılığı olarak XV. yüzyılın ikinci ya-

rısından sonra tahsil görmüş saygıdeğer ve itibar sahibi kimselere mahsus bir tabir olarak kullanılmaya başlanmış ve sosyal, siyasî, ilmî, dinî ve tasavvufî çevrelerde giderek geniş bir kullanım alanı bulmuştur.

Devletin yüksek memurlarından bazılarına da efendi unvanı verilirdi. Nitekim şeyhülislâma "efendi dâimî", İstanbul kadısına "İstanbul efendisi", reisülsülkâtâba "reis efendi", Yeniçeri Ocağı kâtibine "yeniçeri efendisi", yeniçeri kâtibinin dairesine de "efendi kapısı" veya "efendi dairesi" adı verilmiştir. Sonraki asırlarda bu unvanın kullanılışı daha da yaygınlaşmıştır. Hz. Muhammed için "Peygamber efendimiz" şeklindeki söyleyiş halk arasında yaygınlık kazandığı gibi tarikat mensupları şeyhleri için aynı kelimeyi kullanmışlardır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında şehzadelere resmen efendi denilmeye, padişahlar hakkında "efendimiz" tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Efendimiz kelimesinin Arapçalaştırılmış şekli olan "efendinâ", Mehmed Ali Paşa'dan sonra Mısır'da da kullanılmıştır. Bugünkü Uygurlar arasında kullanılan "apandı" kelimesi efendiden başka bir şey değildir. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti efendi kelimesinin kullanılışını bir usule bağlamıştır. Padişah zevcelerine "kadın efendi" denildiği gibi hanım ve bey unvanları da efendi ile birleştirilerek "hanımefendi" ve "beyefendi" şeklini almıştır. Şeyhülislâmlar ve hristiyan din büyükleri için de efendi unvanı kullanılmıştır. **Bâlâ***ya kadar rütbe sahibi olanlara efendi denilirken bu rütbeyi alanlara "atûfetlû beyefendi hazretleri" denilmiştir. Tanzimat'tan sonra ise resmî olarak sadece okur yazarlar ve mektep talebeleri bu unvanla anılmıştır. I. Meşrutiyet döneminde kurulan Meclis-i Meb'ûsan'da üyelere efendi veya bey denilirken meclis başkanı üyelere "efendiler" diye hitap ederdi. Bu hitap tarzı Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulduktan sonra da meclis başkanlarınca kullanılmıştır.

Efendi kelimesi ağa, bey ve paşa unvanlarıyla birlikte resmî unvan olarak 26 Kasım 1934 tarih ve 5290 sayılı kanunla kaldırılmıştır. Saygı ifadesi olarak benzeri unvanlarla birlikte hâlâ çok yaygın şekilde kullanılan bu kelimenin hizmetliler sınıfından olan kimselerin adıyla birlikte kullanılması Cumhuriyet'ten sonra ortaya çıkmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 353; Âşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 54; Hammer, *HEO*, II, 523; J. Psicheri, "Efendi", *Mélanges offerts à Louis Havet*, Paris 1909, s. 387-427; Cl. Huart, *Les Saints des Derviches Tourneurs*, Paris 1922, II, 429; Ahmed İsa Beg, *el-Muḥkem fî uşûli'l-kelâmîti'l-âmmiyye*, Kahire 1358/1939, s. 14; M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul 1981, s. 10, 11, 191, 192, 199; G. Jarring, *Return to Kashgar*, Durham 1986, s. 43; Orhan F. Köprülü, "Efendi", *İA*, IV, 132-133; B. Lewis, "Efendi", *ELP* (İng.), II, 687.

ORHAN F. KÖPRÜLÜ

EFENDİ DÂİMİZ

Padişahlar tarafından
şeyhülislâmlar için kullanılan bir tabir
(bk. ŞEYHÜLİSLÂM).

EFENDİ DAİRESİ

Yeniçerilerin
yazı işlerinin yapıldığı
ve maaş defterlerinin
tutulduğu daire
(bk. YENİÇERİ).

EFES

(bk. AYASULUK).

EFGÂNÎ, Cemâleddin

(جمال الدين الأفغانى)

Seyyid Cemâlüddîn Muhammed
b. Safder el-Efgânî el-Hüseynî
(1838-1897)

İslâmî uyanışı etkileyen
XIX. yüzyıl fikir
ve siyaset adamlarından.

Amerika'dan İngiltere'ye kadar Batı'da, Mısır'dan Hindistan'a kadar Doğu'da yaptığı seyahatler, etkilediği şahıslar ve zümreler, karıştığı olaylar ve hareketler, geride bıraktığı eserler ve öğrencilerle XIX. yüzyıl İslâm dünyasının düşünce ve siyaset hayatında önemli yeri bulunan Efgânî'nin hayat hikâyesinde hâlâ aydınlatılması gereken noktalar mevcuttur. Bu durum, kendisinin çok hareketli bir hayat yaşamış olmasından ve kaynaklarda yer alan bilgilerdeki çelişkilerden ileri gelmektedir. Dolayısıyla bu konudaki sağlıklı bilgiler yanında tartışmalı hususların da ayrıntılı bir şekilde verilmesinde zaruret vardır.

Kaynaklar, Efgânî'nin Şaban 1254'te (Kasım 1838) doğduğunu görüş birliği

halinde belirtirler. Nerede doğduğu hususu ise onun hem milliyeti hem de mezhebiyle ilgili bulunduğundan sonu gelmez tartışmalara konu olmuştur. Efgânî'nin Hemedan yakınlarındaki Esedâbâd'da dünyaya geldiğini, dolayısıyla İranlı ve Şii olduğunu ileri sürerler, onun yeğeni olduğunu iddia eden Mirza Lutfullah Han (ö. 1920) isimli İranlı bir kişinin *Şerh-i Hâl ü Âşâr-ı Seyyid Cemâlüddîn* adlı eserine, Efgânî'nin İranlı bir dostuna bıraktığı evrakı ihtiva eden *Mecmû'a-i Esnâd ü Medârik-i Çâp Ne-şode...* adlı esere (Tahran 1963), onun İran'a verdiği öneme ve bu ülkeyle ilgili faaliyetlerine, Farsça'yı telaffuz şekline, doğduğu iddia edilen yerde bulunan akrabasına, babasının adının Safder olmasına, başta felsefe ve mantık olmak üzere tahsil ettiği ve okuttuğu ilimlere ve nihayet bazı belgelerde İranlı olduğunu bildiren kayıtların bulunmasına dayanmaktadırlar. Buna karşılık onun Afganistanlı olduğunu, Kâbil yakınlarında bulunan Kuner kasabasının Esedâbâd köyünde doğduğunu iddia edenler de güçlü deliller ileri sürerek karşı tarafın görüşünü çürütmeye çalışmaktadırlar. Efgânî'nin İranlı olduğunu savunanlar arasında, bu konuda özel araştırmalar yapmış bulunan Nikki R. Keddie, Humâ Pâkdâmen ve Elie Kedourie, A. Kudsîzâde gibi Doğulu ve Batılı araştırmacılarla Efgânî muhalifleri ve Nâsirüddin Şah sonrası İran yönetiminin bazı sorumluları vardır. Efgânî'nin Afganistanlı ve Sünnî olduğunu yahut Şii olmadığını ileri sürerler arasında ise onu tutanlar, bir kısım talebe ve yakınları ile bazı Batılı araştırmacılar yer almaktadır. Muhammed Abduh, Emîr Şekîb Arslan, Abdülkâdir el-Mağribî, Efgânî'nin hâtıratını yazan Muhammed el-Mahzûmî, Reşid Rızâ, M. Ferîd Vecdî, Edîb İshak, Corcî Zeydân, Abdurrahman er-Râfîî, Abbas Mahmûd el-Akkâd, Ahmed Emîn, Haydar Bammat, Mahmûd Kâsım, İranlı yazar ve araştırmacılar Muhammed el-Kazvînî, Murtazâ el-Müderres el-Cihârdihî, İbrâhim es-Safâî, Abbas el-Kummî'nin de aralarında bulunduğu bu grup, Efgânî'nin yazılı ve sözlü ifadelerine (bu ifadelerde Afganistanlı olduğunu açıkça belirtmiştir), Afganistan tarihiyle ilgili bir kitap yazmış olmasına, bu ülkede bulunan akrabaları ve yakınlarına, bazı arşiv belgelerinde bulunan ve onun Afganistanlı olduğunu gösteren kayıtlara dayanmaktadır. Muhammed Abdülkâdir Ahmed Peşâ-